

امیر مؤمنان (علیه السلام) پیشگام اولین و آخرین

مقدمه:

امیرمؤمنان علیه السلام فضائل بی‌شماری دارد که در قرآن و روایات صحیح و معتبر فریقین بیان شده است. یکی از فضیلت بی‌نظیر آن حضرت نخستین مسلمان بودن ایشان است که این موضوع را در مقاله جدا تحت عنوان «امیر المؤمنین علیه السلام نخستین مسلمان» مفصل بحث کرده ایم و روایات صحیح آن را از بیان رسول خدا صلی الله علیه وآله، صحابه و تابعان ذکر کرده ایم.

آنچه در مقاله فوق به اثبات رسیده، پیشگامی آن حضرت بر دیگر صحابه در صدر اسلام است؛ اما این نوشتار بر اساس روایات معتبر شیعه و اهل سنت، موضوع پیشگامی آن حضرت را بر پیشینیان (تمامی مخلوقات در امت های پیشین) و آیندگان مطرح و اثبات می‌کند.

بخش اول: بررسی روایات فریقین

در این بخش متن روایات را از منابع شیعه و اهل سنت نقل می‌کنیم:

الف: روایات شیعه:

روایت اول از طریق امام باقر (علیه السلام):

مرحوم کلینی در کتاب شریف کافی به نقل از امام باقر علیه السلام با سند صحیح از زبان امام حسن مجتبی علیه السلام نقل کرده که ایشان بعد از شهادت پدرشان سخنرانی نموده و چنین فرمودند:

[8] مُمَمَّدُ بْنُ يَمِيٍّ عَنْ أَهْمَدَ بْنِ مُمَمَّدٍ وَ عَلِيُّ بْنُ مُمَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ بِمِيعَاً عَنِ ابْنِ مَكْبُوبٍ عَنْ أَبِي هَمَزَةَ عَنْ

أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لَمَّا قُبِضَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَامَ الْمَسْنُونُ بْنُ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي مَسْجِدِ الْكُوفَةِ

فَمَمَدَ اللَّهُ وَ أَتَى عَلَيْهِ وَ مَلَئَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ قَدْ قُبِضَ فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ رَجُلٌ مَا سَبَقَهُ

الْوَالِدُونَ وَ لَا يُدْرِكُهُ الْآخِرُونَ إِنَّهُ كَانَ لَصَاحِبَ رَأْيَةٍ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله عَنْ يَمِينِهِ جَبْرَائِيلُ وَ عَنْ يَسَارِهِ مِيكَائِيلُ لَأ

يَنْتَنِي مَتَى يَفْتَحَ اللَّهُ لَهُ ...

امام باقر علیه السلام فرمود: چون امیر المؤمنین علیه السلام وفات کرد: مسن بن علی علیه السلام در مسجد کوفه به

پا فاست و ممد و ثنای فدا گفت و بر پیغمبر صلی الله علیه و آله درود فرستاد. سپس فرمود: ای مردم در این شب مردی

وفات کرد که پیشینیان بر او سبقت نگرفتند و پسینیان باو نرسند. او پرچمدار رسول خدا صلی الله علیه و آله بود که
میراث در طرف راست و میکانیل در طرف چپش بودند. از میدان بر نمی گشت جز اینکه خدا به او فتح و پیروزی می داد...

الكافی - الشيخ الكلینی - ج 1 ص 457

بررسی سند روایت:

این روایت را که از اصول کافی نقل کردیم، دو سند صحیح دارد و تفکیک آن چنین است:

سند اول: محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد عن ابن محبوب عن أبي حمزة عن أبي جعفر ع قال لما قبض أمير

المؤمنین ع قام المسن بن علی ع فی مسجد الكوفة فممد الله و أثنی علیه ...

سند دوم: علی بن محمد عن سهل بن زیاد عن ابن محبوب عن أبي حمزة عن أبي جعفر ع قال لما قبض أمير المؤمنین

ع قام المسن بن علی ع فی مسجد الكوفة فممد الله و أثنی علیه ...

هرچند هر دو سند صحیح است؛ اما برای اثبات صحت و پرهیز از طولانی شدن مطالب، تنها سند اول را بررسی می کنیم:

1. محمد بن یحیی:

محمد بن یحیی عطار قمی را بزرگان رجال شیعه توثیق کرده اند. نجاشی در باره ایشان می نویسد:

محمد بن یحیی أبو جعفر العطار القمی، شیخ أصمابنا فی زمانه، ثقة، عین، کثیر المدیث.

محمد بن یحیی، کنیه اش ابو جعفر و مشهور به عطار قمی، بزرگ امامیه در زمان فوئدش، مورد اعتماد، بزرگ قوم و

دارای روایات فراوان بود.

رجال النجاشی - النجاشی، ص 353

2. أحمد بن محمد:

ایشان همان احمد بن محمد بن عیسی اشعری قمی است که از بزرگان علمای شیعه می باشد. او نیز مورد توثیق علمای رجال است.

نجاشی در باره ایشان می نویسد:

أحمد بن محمد بن عیسی ... الأشعری. یکنی أبا جعفر، وأبو جعفر رممه الله شیخ القمیین، ووجههم، وفقیههم،

أحمد بن محمد بن عیسی اشعری، کنیه اش ابو جعفر است. و ابو جعفر رممه الله علیه بزرگ قمییان و داری جایگاه در

میان آنها و فقیه آنان است.

رجال النجاشی - النجاشی - ص 82.

تعبیر «وجه» درباره یک راوی از سوی علمای علم رجال، دلالت بر وثاقت آن شخص دارد و اگر این تعبیر درباره فردی آورده شود، معنایش این است که او بی‌نیاز از توثیق است؛ چنانچه پدر بزرگوار شیخ بهایی در کتاب «وصول الاخیار» در این زمینه می‌فرماید: «أما نحو (شیخ هذه الطائفة) و (عمدتها) و (وجهها) و (رئیسها) ونحو ذلك فقد استعملها أصحابنا فیمن یستغنی عن التوثیق لشهرته، ایماء إلى أن التوثیق دون مرتبه». تعبیرهای: «شیخ هذه الطائفة، عمدتها و وجهها... و مانند آنها را علمای امامیه در باره کسی به کار می‌برند که به خاطر شهرتش بی‌نیاز از توثیق است، و اشاره به این است که شأن او اجل از توثیق کردن (مقام او بالاتر از این است که کسی بیاید او را توثیق کند). وصول الاخیار إلى أصول الاخبار - والد البهائی العاملی، ص 192.

تعبیر «عین» نیز در اصطلاح علمای رجال، دلالت بر توثیق راوی می‌کند. مرحوم نوری در «خاتمة المستدرک» از محقق کاظمی در این زمینه نقل می‌کند: «قال السيد المحقق الكاظمی فی عدته، فی ذکر جملة ما يفهم منه التوثیق: وكذا قولهم: عین من عیون هذه الطائفة، ووجه من وجوهها». «سید محقق کاظمی در کتاب «عده» خودش در بیان الفاضلی که مفید توثیق است، گفته است: همچنین است (یعنی توثیق فهمیده می‌شود از) قول علماء می‌گویند: عین من عیون هذه الطائفة (فالانی چشم چراغی این گروه است) یا وجهی از وجوه این طائفة است». خاتمة المستدرک - المیرزا النوری، ج 4، ص 47.

بنابراین، با توجه به تعبیر نجاشی، احمد بن محمد بن عیسی اشعری، بی‌نیاز از توثیق است.

3. ابن محبوب:

اسم ایشان حسن بن محبوب سراد و از سوی علمای رجال شیعه توثیق شده است. مرحوم شیخ طوسی درباره اش می‌نویسد:

المسن بن محبوب السراد، ویقال له: الزراد، ویکنی أبا علی، مولی بمیلة، کوفی، ثقة. ... وكان جلیل القدر، ویعد فی الأركان الأربعة فی عصره.

مسن بن محبوب سراد، که به او «زراد» می‌گویند، کنیه اش ابو علی، اهل کوفه و مورد وثوق و اعتماد است. وی انسان عالیقدری است و در زمان خودش از ارکان (ربعه) شمرده می‌شد (یکی از برترین علمای چهارگانه عصر فویش بود).

الفهرست - الشيخ الطوسی - ص 96

4. ابي حمزة:

اسم ایشان ثابت بن دینار است که شیخ طوسی ایشان را توثیق کرده و می‌نویسد:

ثابت بن دینار، یکنی أبا حمزة الثمالی، ... ثقة.

ثابت بن دینار، کنیه اش ابو حمزه ثمالی ... ثقة است.

الفهرست - الشيخ الطوسی - ص 90

نجاشی هم در باره ایشان می‌نویسد:

ثابت بن ابی صفیه أبو ممزہ الثمالی... کوفی ، ثقہ ، .. وکان من فیار أصمابنا وثقاتهم ومعتمدیهم فی الروایة والمدیث

ثابت بن ابی صفیه ابو ممزہ ثمالی از اهل کوفه و موثق است. وی از بهترین شیعیان بود و در نقل روایت و مدیث در

میان شیعه مورد وثوق و اعتماد می باشد.

رجال النجاشی - النجاشی - ص 115

افرادی که در سند این روایت هستند، از سوی علمای رجال و بزرگان شیعه توثیقات فراوان دارند. جهت رعایت اختصار تنها به بررسی یک سند و ذکر توثیق از سوی یکی از علمای رجال درباره هر کدام از راویان فوق، اکتفا کردیم و در نتیجه روشن شد که این روایت صحیح است.

روایت دوم: از طریق زید بن الحسن:

روایت مورد بحث را طبری در کتاب «ذخائر العقبی» از طریق زید بن الحسن آورده است:

ذكر فطبتہ يوم قتل أبوه علی بن أبی طالب عن زید بن المسن قال فطب المسن الناس مین قتل علی بن أبی طالب

رضی الله عنه فممد الله وأثنی علیه ثم قال لقد قبض فی هذه اللیلة رجل لم یسبقه الأولون ولا یدرکه الآفرون...

ذخائر العقبی - احمد بن عبد الله الطبری - ص 138

طریق این روایت محدود به چند راوی نمی‌شود؛ بلکه گروهی از راویان آن را نقل کرده اند؛ چنانچه مرحوم اربلی، صاحب کشف الغمه، بر این مطلب تصریح می‌کند:

وقد روی جماعه انه فطب صمیمه اللیلة التي قبض فیها أمير المؤمنین علیه السلام فممد الله وأثنی علیه وصلی علی

النبی صلی الله علیه وآله وسلم ثم قال لقد قبض فی هذه اللیلة رجل لم یسبقه الأولون ولم یدرکه الآفرون...

گروهی (جماعتی) نقل کرده اند که امام مسن علیه السلام در صبح شبی که امیر مؤمنان از دنیا رفتند، فطبه فواند و ممد

و ثنای خدا را به جای آورد و بر پیامبرش درود فرستاد ...

کشف الغمه - ابن أبی الفتح الإربلی، ج 2 ص 155

همانگونه که مرحوم اربلی فرموده اند، این روایت را جماعتی از محدثان نقل کرده اند و طریق دیگر آن را می‌توانید در کتاب ذیل مطالعه فرمایید:

مسائل علی بن جعفر - ابن الإمام جعفر الصادق (ع) - ص 329

ب: روایات اهل سنت:

در منابع اهل سنت نیز آمده است که امام حسن مجتبی علیه السلام بعد از شهادت پدر بزرگوارشان خطبه خواندند و به ویژگیهای بی نظیر آن حضرت از جمله پیشگامی ایشان نسبت به پیشینیان و آیندگان تصریح نمودند.

این روایات در منابع آنها از طرق متعدد و به دو صورت نقل شده است:

گاهی به صورت مطلق پیشگامی امیرمؤمنان علیه السلام را بر پیشینیان بیان کرده اند؛ و گاهی در برخی از سندها و طرق، مقید به «علم و عمل» شده است. ابتدا روایات مطلق و پس از آن روایات مقید را ذکر می کنیم:

دسته اول روایات مطلق:

1. ابو الطفیل کنانی صحابی:

ابو الطفیل یکی از صحابه جلیل القدر رسول خدا صلی الله علیه وآله است که این روایت را از امام مجتبی علیه السلام نقل کرده است:

مدثنا أُمّد بن زهیر قال نا أُمّد بن یمیی الصوفی قال نا إسماعیل بن أبان الوراق قال نا سلاه بن أبی عمره عن

معروف بن فریوذ عن أبی الطفیل قال فطب المسن بن علی بن أبی طالب فممد الله وأثنی علیه و ذکر أمير المؤمنين

علیا رضی الله عنه فاتم الأوصیاء ووصی فاتم الأنبیاء و أمين الصدیقین والشهداء، ثم قال یا أيها الناس لقد فارقم رجل

ما سبقه الأولون ولا یدركه الآخرون لقد كان رسول الله صلی الله علیه وسلم يعطيه الراية فيقاتل ببریل عن یمینه

ومیکائیل عن یساره فما یرجع متى یفتح الله علیه

ابو الطفیل می گوید: مسن بن علی فطبه فواند و ممد و ثنای الهی را به جا آورد و فرمود: امیرمؤمنان فاتم اوصیاء

پیامبران و وصی فاتم پیامبران، امین راستگویان و شهداء بود. آنگاه فرمود: ای مردم! مردی از میان شما رفت که

گذشتگان از او سبقت نگرفتند و آیندگان به پای او نمی رسند.

المعجم الأوسط، ج 2، ص 336

طبرانی در «المعجم الكبير»، این روایت را از طریق «هبیره» با سند معتبر نقل کرده است:

المعجم الكبير، ج 3، ص 79، ح 2717، ص 80، ح 2725

تصحیح روایت توسط هیشمی:

هیشمی روایت ابو الطفیل را نقل کرده و در پایان آن تصریح می کند که سند احمد و برخی طرق بزار و طبرانی «معتبر» است:

عن أبی الطفیل قال فطبنا المسن بن علی بن أبی طالب فممد الله وأثنی علیه و ذکر أمير المؤمنين علیا رضی الله عنه

فاتم الأوصياء ووصى الأنبياء وأميين الصديقين والشهداء ثم قال يا أيها الناس لقد فارقتكم رجل ما سبقه الأولون

ولا يدركه الآفرون ...

و در پایان روایت می‌گوید:

ورواه أحمده باختصار كثير وإسناد أحمده وبعض طرق البزار والطبرانی فی الكبير مسان.

این روایت را احمد بن منبل با اختصار بسیار نقل کرده و سند احمد و برخی طرق بزارو طبرانی در معجم الكبير

مسن است.

مجمع الزوائد، ج 9، ص 146

2. طریق هبیره بن یریم

طبرانی در معجم الكبير این روایت را از طریق هبیره با پنج سند نقل کرده و در نخستین سندش روایت به صورت مطلق این گونه آمده است:

مدتنا بشر بن موسى ثنا يمي بن إسحاق السيلمي ثنا يزيد بن عطاء عن أبي إسحاق عن هبيرة بن یريم أن المسن بن علي رضي الله عنه فطب الناس فقال يا أيها الناس لقد فقدتم رجلا لم يسبقه الأولون ولا يدركه الآفرون ...

المعجم الكبير، ج 3، ص 79، ح 2717

تصحیح این سند:

ابو بکر قطیعی از علمای متوفای قرن چهارم (368هـ) است. سند نخست طبرانی را «حسن» می‌داند:

وبه مدتنا السيلمي قال مدتنا يزيد بن عطاء عن أبي إسحاق عن هبيرة بن یريم أن المسن بن علي فطب الناس فقال

أيها الناس لقد فقدتم رجلا لم يسبقه الأولون ولم يدركه الآفرون ... مسن.

جزء الألف دينار، ج 1، ص 130

طبرانی در سند دیگر نیز این روایت را به صورت مطلق آورده است:

المعجم الكبير، ج 3، ص 80، ح 2725.

البانی محدث پرآوازه وهابی در کتاب مختصر السلسلة الصحيحة، به «معتبر بودن» دو طریق هبیره تصریح کرده است:

عن ابى هبيرة بن یريم قال : سمعت المسن بن على قام فطب الناس فقال : يا أيها الناس ! لقد فارقتكم أمس رجل

ما سبقه الأولون ولا يدركه الآفرون (مسن بطريقه)

تصحیح ابن حبان:

ابن حبان نیز روایت هبیره بن یریم را در کتاب «صحیح» خود آورده و نشانه این است که ایشان هم این روایت را صحیح می‌داند:

أَفْبَرْنَا الْمَسْنُ بْنَ سَفْيَانَ مَدَنَّا أَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ مَدَنَّا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نَمِيرٍ عَنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي فَالِدٍ عَنِ أَبِي إِسْمَاقَ

عَنْ هُبَيْرَةَ بْنِ يَرِيمَ قَالَ سَمِعْتُ الْمَسْنَ بْنَ عَلِيٍّ قَامَ فَطَبَّ النَّاسَ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ لَقَدْ فَارَقَكُمْ أَمْسَ رَجُلٌ مَا سَبَقَهُ

وَلَا يَذْرُكُهُ الْآفَرُونَ ...

صحیح ابن حبان، ج 15، ص 383.

ای مردم دیروز کسی را از دست دادید که نه کسی از گذشتگان (در فضیلت) بر او سبقت گرفته و نه آیندگان به او (در فضیلت و برتری) خواهند رسید.

ایشان در کتاب دیگر خود نیز روایت را با این عبارت آورده است:

... وَاللَّهِ لَقَدْ مَاتَ فِيكُمْ رَجُلٌ مَا سَبَقَهُ الْأَوْلُونَ وَلَا يَذْرُكُهُ الْآفَرُونَ ...

الثقات، ج 2، ص 304

تعلیقہ البانی بر صحیح ابن حبان در تصحیح سند هبیره:

البانی در کتاب «التعلیقات الحسان علی صحیح ابن حبان»، سند این روایت را که ابن حبان در کتابش از طریق هبیره نقل کرده، صحیح می‌داند:

6897 - أَفْبَرْنَا الْمَسْنَ بْنَ سَفْيَانَ مَدَنَّا أَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ مَدَنَّا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نَمِيرٍ عَنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي فَالِدٍ عَنِ أَبِي

إِسْمَاقَ عَنْ هُبَيْرَةَ بْنِ يَرِيمَ قَالَ: سَمِعْتُ الْمَسْنَ بْنَ عَلِيٍّ قَامَ فَطَبَّ النَّاسَ فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ لَقَدْ فَارَقَكُمْ أَمْسَ رَجُلٌ

مَا سَبَقَهُ وَلَا يَذْرُكُهُ الْآفَرُونَ

= (6936) [3 : 8]

[تعلیق الشیخ الألبانی]

صحيح - ((المصمیمة)) (2496).

[التعلیقات الحسان علی صحیح ابن حبان 10 / 74]، الشیخ محمد ناصر الدین الالبانی، الطبعة الاولى، ناشر: دار باویز

3. طریق جابر بن سمره صحابی:

دولابی در کتاب «الذریة الطاهرة النبویة»، این روایت را از طریق خالد بن جابر و او از پدرش جابر (جابر بن سمره) نقل کرده است:

مدثنا عمرو بن علی أبو مفص ویزید بن سنان أبو خالد قالا مدثنا أبو عاصم مدثنا سکین بن عبدالعزیز قال أفبرنی فالی مفص بن خالد قال مدثنی أبو خالد بن جابر عن أبيه جابر قال لما قتل علی بن أبي طالب قام المسن فطیبا فقال لقد قتلتم والله رجلا فی ليلة نزل فیها القرآن وفيها رفع عیسی بن مریم وفيها قتل یوشع فتی موسی والله ما سبقه أحد كان قبله ولا یدرکه أحد یكون بعده ...

وقتی علی بن ابی طالب کشته شد، مسن بن علی فطبه فواند و فرمود: شما در شب نزول قرآن، ... مردی را کشتید که هیچ یکی از افراد قبل از او بر ایشان پیشی نگرفتند و افرادی نیز که بعدا می‌آیند به پای آن مضرت نخواهد رسید.

الذریة الطاهرة، ج 1، ص 78

4. زید بن حسن بن علی :

دولابی در کتاب «الذریة الطاهرة النبویة»، این روایت از طریق زید بن علی نقل کرده است:

أفبرنی أبو القاسم كهمس بن معمر أن أبا ممد إسماعیل بن ممد ابن إسحاق بن جعفر بن ممد بن علی بن مسین بن علی بن ابی طالب مدثهم مدثنی عمی علی بن جعفر بن ممد بن مسین بن زید عن المسن بن زید بن مسن بن علی عن أبيه قال فطب المسن بن علی الناس مین قتل علی فممد الله وأثنی علیه ثم قال لقد قبض فی هذه الليلة رجل لم یسبقه الأولون ولا یدرکه الآفرون....

الذریة الطاهرة، ج 1، ص 74

محب الدین طبری نیز این روایت را از طریق زید بن حسن بن علی نقل کرده است:

ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، ج 1، ص 138

5. ابو عبد الرحمن السلمی:

یوسف بن احمد یغموری در کتاب «نور القبس»، این روایت را از طریق ابو عبد الرحمن سلمی نقل کرده است:

قال أبو عبد الرحمن السلمی: فطبنا المسن بن علی رضی الله عنهما بعد وفاء علی رضی الله عنه، فقال: یا أيها الناس، والله قد فقدتم رجلاً ما سبقه أحد كان قبله، ولا يلحقه أحد یكون بعده، كان رسول الله صلى الله عليه وسلم یبعثه جبریل عن یمینه ومیکائیل عن یساره،

مسن بن علی بعد از وفات علی (رضی الله عنه) در میان فطبه فواند و فرمود: ای مردم به خدا سوگند، شما مردی را از دست دادید که هیچ فردی قبل از او بر ایشان پیشی بگیرد و بعد از او نیز فردی نیست که به پای او برسد. رسول خدا صلی الله علیه وآله وقتی ایشان را به جنگ می‌فرستاد، میزئیل از سمت راست و میکائیل از سمت چپ، آن مضرت را همراهی می‌کردند.

نور القبس، ج 1، ص 40

6 و 7 و 8. طریق زید بن وهب، عبدالله بن نجی و عاصم بن ضمیره:

دولابی در کتاب «الذریة الطاهرة النبویة»، خطبه امام حسن علیه السلام را با چهار طریق (ابو الطفیل، زید بن وهب، عبد الله بن نجی و عاصم بن ضمیره) نقل کرده و طریق ابو الطفیل را در روایت نخست نقل کردیم، و در سه طریق دیگر (زید بن وهب، عبد الله بن نجی و عاصم بن ضمیره) نیز امیر مؤمنان علیه السلام پیشگام همگان معرفی شده است:

124 مدثنا أحمد بن یحیی الأودی مدثنا إسماعیل بن أبان الوراق مدثنا عمرو بن جابر عن أبی الطفیل وزید بن وهب

وعبدالله بن نجی وعاصم بن ضمیره عن المسن بن علی قال لقد قبض فی هذه الليلة رجل لم یسبقه أحد کان قبله ولم

یفلح بعده مثله وهو علی بن أبی طالب مپیب رسول الله وأفوه.

مسن بن علی فرمود: در این شب مردی از دنیا رفت که هیچ فردی قبل از ایشان، بر او پیشگام نشدند و بعد از ایشان فردی همانند او نخواهد بود و او علی بن ابی‌طالب مپیب رسول خدا و برادر اوست.

الذریة الطاهرة ج 1، ص 75

دسته دوم: روایات مقید:

1. طریق علی بن الحسین (ع):

حاکم نیشابوری خطبه امام حسن علیه السلام را از طریق امام علی بن الحسین علیه السلام چنین نقل کرده است:

(مدثنا) أبو محمد المسن بن محمد بن یحیی ابن أخی طاهر العقیقی المسنی ثنا إسماعیل بن محمد بن إسماعیل بن

جعفر ابن محمد بن علی بن المسین مدثنی عمی علی بن جعفر بن محمد مدثنی المسین بن زید عن عمر بن علی عن

أبیه علی بن المسین قال فطب المسن بن علی الناس مین قتل علی فممد الله وأثنی علیه ثم قال لقد قبض فی هذه

الليلة رجل لا یسبقه الأولون بعمل ولا یدرکه الآخرون وقد کان رسول الله صلی الله علیه وآله یعطیه رایته فیقاتل و

جبریل عن یمنه ومیکائیل عن یساره فما یرجع متی یفتح الله علیه ...

عمر بن علی از پدرش نقل کرده هنگامی که علی (علیه السلام) کشته شد، مسن بن علی (علیهما السلام) با مردم فطبه فواند، ممد فدا گفت و ثنای او را به جای آورد. سپس فرمود: در این شب مردی درگذشت که در عمل پیشینیان بر او سبقت نگرفتند و آیندگان نیز به پای وی نخواهند رسید. رسول خدا صلی الله علیه وسلم پرچم را به دستش می‌داد، او می‌جنگید در حالی که جبرئیل از جانب راست و میکائیل از سمت چپ همراه او بود و بر نمی‌گشت مگر این که فداوند پیروزی را نصیبش می‌کرد.

المستدرک - الحاکم النیسابوری ، ج 3، ص 172.

2. طریق عمرو بن حبشی : (با سند معتبر)

ابن ابی شیبیه با سند معتبر از عمرو بن حبشی نقل می‌کند:

32773 مدثنا وکیع عن اسرائیل عن أبی إسحاق عن عمرو بن حبشی قال فطبنا المسن بن علی بعد وفاء علی فقال

لقد فارقتکم رجل بالأمس لم یسبقه الأولون بعلم ولا یدرکه الآفرون کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یعطیه رایة فلا

ینصرف متی یفتح الله علیه.

بعد از وفات علی (علیه السلام)، مسن بن علی برای ما فطبه فواند و فرمود: دیروز مردی از شما جدا شد که پیشینیان در علم بر وی پیشی نگرفتند و آیندگان نیز به مقام علمی او نخواهند رسید. رسول خدا وقتی پرچم را به دستش می‌داد، تا فداوند پیروزی را نصیبش نمی‌کرد بر نمی‌گشت.

مصنف ابن ابی شیبیه، ج 17، ص 124، ناشر: دار القبلة للثقافة الإسلامية، جدة، المملكة العربية السعودية؛ مؤسسة علوم القرآن، دمشق، سوريا؛ دار القرطبة، بیروت، لبنان؛ محقق: محمد عوامة، چاپ اول، 1427 هـ، 2006 م.

محقق کتاب در پاورقی می‌گوید: اسناد المصنف حسن. سندی که ابن ابی شیبیه در اینجا آورده، معتبر می‌باشد.

احمد بن حنبل نیز روایت را از همین طریق با سند صحیح نقل کرده است:

مدثنا عبد الله مدثنی أبی ثنا وکیع عن اسرائیل عن أبی إسحاق عن عمرو بن حبشی قال فطبنا المسن بن علی بعد قتل

علی رضی الله عنهما فقال لقد فارقتکم رجل بالأمس ما سبقه الأولون بعلم ولا أدرکه الآفرون

مسند أحمد بن حنبل، ج 2، ص 344، روایت 1720، ناشر: دار الحديث، قاهره.

این روایت را بزار در کتاب (مسند البزار، ج 4، ص 178) نیز با همین سند نقل کرده است.

تصحیح سند روایت از سوی محققان مسند احمد:

احمد محمد شاکر محقق این کتاب در ذیل روایت می‌گوید:

اسناد صحیح. سند این روایت صحیح است.

سندی محقق دیگر این کتاب علاوه بر اینکه سند را معتبر می‌داند، در ذیل روایت چنین می‌نویسد:

قوله «لم یسبقه الاولون»: اراد: غیر الانبیاء، و هذا لا ینافی مساواة بعض ایاه فی العلم.

مقصود امام مسن (علیه السلام) که فرمود: لم یسبقه الاولون، غیر انبیاء است؛ اما این سخن منافات ندارد که امیر

مؤمنان با برخی انبیاء در علم مساوی است.

مسند احمد، ج 2، ص 197، روایت 965، ناشر:

تصحیح ابو بکر ظال:

وی نیز بعد از نقل روایت، تصریح نموده که راویان سند «عمرو بن حبشی» مورد قبول علمای رجال اهل سنت و موثق هستند:

أفبرنا ممد قال أنبا وكيع عن إسرائيل عن أبي إسحاق عن عمرو بن مبيشي قال فطبنا المسن بن علي بعد موت علي

رغمه الله فقال لقد فرقتكم بالأمس رجل لم يسبقه الأولون بعلم ولم يدركه الآفرون ...

فی إسنادہ عمرو بن مبیثی قال عنہ ابن مجر مقبول وبقیة (روایت ثقات).

در سند این روایت، عمرو بن مبیثی است که از نظر ابن مجر مقبول و بقیه راویان نیز موثق هستند.

السنة للخلال، ج 2، ص 199

3. طریق هبیره :

همانگونه که تذکر دادیم، این روایت از طریق هبیره با اسناد متعدد نقل شده و در برخی از اسناد، روایت به صورت مقید نقل شده که

یکی از اسنادش این است:

1719 مدثنا عبد الله مدثني أبي ثنا وكيع عن شريك عن أبي إسحاق عن هبيرة فطبنا المسن بن علي رضي الله عنه فقال

لقد فرقتكم رجل بالأمس لم يسبقه الأولون بعلم ولا يدركه الآفرون كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يبعثه بالرأي

مبذول عن يمينه وميكائيل عن شماله لا يتمرف متى يفتح له.

احمد محمد شاکر محقق این کتاب در ذیل روایت می‌گوید: **اسناد صحیح**.

مسند أحمد بن حنبل، ج 2، ص 344، روایت 1719، ناشر: دار الحديث، قاهره.

4. از طریق عاصم بن ضمره:

ابن ابی شیبیه استاد بخاری این روایت را از طریق عاصم بن ضمره چنین نقل کرده است:

مدتاً شریک عن أبي إسحاق عن عاصم بن ضمره قال قطب المسن بن علي مین قتل علی فقال يا أهل الكوفة أو يا أهل العراق لقد كان بين أظهركم رجل قتل الليلة أو أصيب اليوم لم يسبقه الأولون بعلم ولا يدركه الآفرون كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا بعثه في سرية كان جبريل عن يمينه وميكائيل عن يساره فلا يرجع متى يفتح الله عليه.

عاصم بن ضمره می‌گوید: هنگامی‌که علی کشته شد، مسن بن علی برای مردم کوفه فطبه فواند و فرمود: ای اهل کوفه (یا ای اهل عراق) ... که پیشنیان بر علم پیشی نگرفتند و آیندگان به پای او نمی‌رسند. (رسول خدا صلی الله علیه وآله وقتی او را به جنگ می‌فرستاد، جبرئیل از سمت راست و میکائیل از سمت چپ او را همراهی می‌کردند. او بر نمی‌گشت مگر این که خداوند پیروزی را نصیبش می‌کرد.

مصنف ابن ابی شیبیه، ج 6، ص 369

5. طریق ابی رزین:

این فرمایش امام مجتبی علیه السلام به گزارش ابن ابی شیبیه از طریق ابی رزین نیز نقل شده است:

1026 مدتاً عبد الله قال مدثنی أبی نا وکیع عن شریک عن عاصم عن أبی رزین قال فطبنا المسن بن علی بعد وفاء علی وعلیه عمامة سوداء فقال لقد فارقتكم رجل لم يسبقه الأولون بعلم ولا يدركه الآفرون.

فضائل الصحابة لابن حنبل، ج 2، ص 600

بخش دوم، تحلیل روایت

در این بخش به تشریح چند مطلب مرتبط به این روایات می‌پردازیم:

الف: مجموع طرق این روایت:

با تحقیقی که به آن دست یافتیم، این روایت در منابع اهل سنت مجموعاً یازده طریق دارد و از مجموع آن، سه طریق (ابو الطفیل کنانی، هبیره بن یریم، عمرو بن حبشی) صحیح هستند و تصحیحات علمای رجال، محققان کتاب و علمای دیگر همانند هیشمی و البانی را ذیل همان روایات آوردیم.

در منابع شیعه نیز به فرموده مرحوم اربلی، این روایت را گروهی راویان نقل کرده اند و تنها به روایت امام باقر علیه السلام با

دو سند نقل شده که هر دو سند آن صحیح است و راویان آن مورد بررسی قرار گرفت.

علاوه بر آن، اگر این سه طریق را علمای اهل سنت تصحیح هم نمی‌کردند، نیاز به بررسی سندی نبود؛ چرا که روایت در حد استفاضه است و روایتی که مستفیض باشد، بررسی سندی در آن معنایی ندارد؛ زیرا طرق و اسناد روایات، یکدیگر را تقویت می‌کنند؛ چنانچه حتی ابن تیمیه در این باره می‌گوید:

فإن تعدد الطرق وكثرتها يقوى بعضها بعضا متى قد يوصل العلم بها ولو كان الناقلون فجارا فساقا فكيف إذا كانوا علماء عدولا.

تعدد طرق و زیاد بودن آنها، برخی از سندها برقی دیگر را تقویت می‌کنند و علم و یقین به آن حاصل می‌شود، هرچند راویان آن انسانهایی باشند که غرق در گناه و تبهار باشند؛ پس زمانی که راویان آن علمای عادل باشند (مال این روایت) چگونه است. (یعنی به طریق اولی اگر راویان روایت انسانهای عادل باشند، تعدد طرق باعث تقویت یکدیگر می‌شوند)

مجموع الفتاوی، ج 18، ص 26

ب: فهرست فضائل حضرت علی (ع) در این روایت:

این روایت چند فضیلت بی‌نظیر را برای امیر مؤمنان علیه السلام بیان می‌کند:

1. آن حضرت از همه پیشینیان (حتی انبیا) به جز پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله برترند.
2. آیندگان نیز در فضائل به آن حضرت نمی‌رسند.
3. آن حضرت پرچمدار رسول خدا صلی الله علیه و آله در زمان ایشان بوده است.
4. دو فرشته مقرب الهی (جبرئیل و میکائیل) در تمامی جنگها، همراه و یاور حضرت بوده اند.
5. امیر مؤمنان در هر جنگی که پرچم را به دست گرفت از میدان نبرد به اذن و یاری خداوند فاتح و پیروز بر می‌گشت.
6. آن حضرت وصی پیامبران است.
7. مقام خاتم الاوصیا به حضرت امیر علیه السلام اختصاص دارد.
8. ایشان امین صدیقان و شهداست.

ج: امیر مؤمنان (ع) برتر از همه پیشینیان

نکته مهمی که ما در این مقاله به دنبال اثبات آن هستیم این است که امیرمؤمنان علیه السلام بر همه پیشینیان و تمام افرادی که از آغاز خلقت تا کنون قبل از حضرت بوده اند، برتری دارد و پیشگام و پیشتاز آنهاست. این مطلب از عبارت های: «ما سبقه الاولون»، «لا یسبقه الاولون» به دست می آید که در بیشترین اسناد روایت بیان شد.

برخی تعبیرات دیگر نیز همین نکته را تأیید و بر آن تأکید می کند:

1. ابو بکر بزار در کتاب «البحر الزخار» این روایت را از طریق ابو خالد بن حیان نقل کرده و در آن آمده است که امام حسن علیه السلام فرمود: **والله ما سبقه آمد کان قبله ولا یدرکه آمد کان بعده..**

مدثنا عمرو بن علی قال نا أبو عاصم قال نا سکین بن عبد العزیز قال مدثنی مفص بن خالد قال مدثنی أبی خالد بن

میان قال لما قتل علی بن أبی طالب رضی الله عنه قام المسن بن علی فطیبا ... فقال **والله ما سبقه آمد کان قبله ولا**

یدرکه آمد کان بعده ...

و در پایان روایت، سند آن را نیز صالح می داند:

وإسناده صالح ولا نعلم یمدث عن مفص بن خالد غیر سکین بن عبد العزیز

مسند البزار، ج 4، ص 179

2. در نقل جابر بن سمره نیز (که قبلاً ذکر کردیم) آمده است:

والله ما سبقه آمد کان قبله ولا یدرکه آمد یكون بعده.

الذریة الطاهرة، ج 1، ص 78

3. در نقل عبد الرحمن سلمی نیز این تعبیر آمده بود:

والله قد فقدتم رجلاً ما سبقه آمد کان قبله، ولا یلمقه آمد یكون بعده،

نور القبس، ج 1، ص 40

4. در سندی که دولابی از چهار طریق (ابو الطفیل، زید بن وهب، عبد الله بن نجی و عاصم بن ضمیره) نقل کرده نیز این

عبارت آمده بود:

لقد قبض فی هذه اللیلة رجل لم یسبقه آمد کان قبله ولم یخلف بعده مثله وهو علی بن أبی طالب مبیب

رسول الله وأفوه.

الذریة الطاهرة ج 1، ص 75

5. مسعودی در کتاب «مروج الذهب»، نیز روایت را با عبارتی نقل کرده، که گویای برتری امیر مؤمنان علیه السلام بر همه مخلوقات قبل از ایشان حتی پیامبران الهی است جز این که مقام نبوت را ندارد:

والله لقد قبض فيكم الليلة رجل ما سبقه الأولون إلا بفضل النبوة، ولا يدركه الآفرون، ...

به فدا سوگند در این شب مردی از میان شما رفت که پیشینیان جز مقام نبوت بر ایشان سبقت نگرفتند و آیندگان نیز به فضایل او نخواهند رسید.

مروج الذهب، ج 1، ص 341

6. در نقل شهاب الدین ابشیهی در کتاب «المستطرف فی کل فن مستطرف» این نکته به صورت روشن استفاده می‌شود که امام حسن علیه السلام فرمود:

لقد قبض في هذه الليلة رجل ما سبقه الأولون بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا يدركه الآفرون...

المستطرف فی کل فن مستطرف، ج 1، ص 474

بنابراین، امیر مؤمنان علیه السلام طبق این روایات، حتی بر پیامبران گذشته برتری دارند جز این که آن حضرت مقام نبوت را ندارد. البته ذکر این نکته الزامی است که بحث پیشگامی و تقدم امیر مؤمنان نسبت به رسول خدا صلی الله علیه وآله مطرح نیست؛ بلکه رسول خاتم اشرف مخلوقات و برتر از همه افراد بشر است و حضرت علی خود را در مقابل ایشان عبدی در مقابل مولایش می‌داند. بنابراین، از روایت، پیشگامی امیر مؤمنان علیه السلام از همه پیشینیان قبل از رسول خدا صلی الله علیه وآله اثبات می‌شود. نکته پایانی مورد توجه این است که اگر در برخی از روایات پیشگامی حضرت مقید به «علم، عمل و حلم» شده، با روایاتی که پیشتازی مطلق حضرت را بیان می‌کنند تعارضی ندارند؛ چرا که این موارد برجسته ترین فضائل انسانی و شاخصه های پیامبران گذشته است و با اندک تأملی در می‌یابیم که این روایات نیز به همان روایات مطلق بر می‌گردد و فضائل حضرت محدود به این موارد نیست. از همین رو است که در نقل ابشیهی از علمای اهل سنت در کتاب «المستطرف فی کل فن مستطرف»، امام حسن علیه السلام مصیبت از دست دادن امیر مؤمنان آن قدر عمیق و دردناک بیان کرده که همه عالم تکوین و تشریح در سوگ حضرت نشسته اند:

لقد قبض في هذه الليلة رجل ما سبقه الأولون بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا يدركه الآفرون فعند الله نمتسب

ما دفل علينا وعلى جميع أمم محمد صلى الله عليه وسلم فوالله لا أقول اليوم إلا ما لقد دفلت مصيبة اليوم على جميع

العباد والبلاد والشجر والدواب ...

در این شب مردی از دنیا رفت که بعد از رسول فدا صلی الله علیه وآله هیچ یکی از پیشینیان بر او سبقت نگرفت، و آیندگان نیز به او نمی‌رسند؛ مصیبتی را که بر ما و بر تمامی امت پیامبر صلی الله علیه وآله وارد آمده است، به

فداوند واگذار می‌کنیم. به فدا سوگند، آنچه را امروز می‌گوییم حق است، امروز مصیبتی بر تمام بندگان، شهرها، درفتان و جنبدگان وارد شد.

المستطرف فی کل فن مستطرف، ج 1، ص 474

نتیجه :

طبق این روایات که از نظر شیعه و اهل سنت صحیح هستند، امیر مؤمنان علیه السلام بر همه پیشینیان و از جمله بر پیامبران گذشته (جز در مقام نبوت) برتری دارند، و پیشگام از همه آنها است و آیندگان نیز نمی‌توانند به مقام آن حضرت دست یابند. هرچند برخی از اسناد این روایت، پیشگامی حضرت را در مقام (علم، عمل و حلم) بیان می‌کنند، اما اسنادی که به صورت مطلق (لم یسبقه الأولون ولا یدرکه الآخرون) آمده، بیشتر از روایات مقید هستند و هر دو دسته هرگز با هم تعارضی ندارند و در نتیجه پیشگامی مطلق ایشان بر اولین و آخرین ثابت می‌شود. حال با این اوصاف اگر فردی امیر المؤمنین علیه السلام را کنار بزند و افراد دیگر را بر ایشان مقدم کند، آیا در مقابل خداوند عذری دارد؟!

موفق باشید

گروه پاسخ به شبهات

مؤسسه تحقیقاتی حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف)